

TELEÜTÇENİN TEHLİKEDEKİ DİL ARAŞTIRMALARINDAKİ YERİ*

Mikail CENGİZ

Özet: Bu çalışmada, Teleütçenin tehlikedeki diller literatüründeki yeri incelenmektedir. Teleütçenin bazı çalışmalarda Altaycanın bir ağızı olarak değerlendirilmekle birlikte kimi çalışmalarda da ayrı bir dil olarak ele alındığı görülmektedir. Bu çerçevede Unesco ve Ethnologue ölçekleri (EGIDS) eldeki çalışma kapsamında karşılaştırılmış ve Teleütçenin bu ölçeklerde olması gereken yeri konusunda öneriler ortaya konmuştur. Çok sayıda kaynaktan yararlanılarak oluşturulmuş ölçeklerde Teleütçenin yerinin tartışmalı olduğu görülmüş ve Teleütçe özelinde buna yönelik öneriler ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Teleütçe, Teleütler, tehlikedeki diller, UNESCO, Ethnologue.

The Place of The Teleut Language in Endangered Language Researches

Abstract: In this study, the place of Teleut language in the literature of endangered languages is examined. In some studies, Teleut language is evaluated as a variety of the Altai language, whereas, in other studies it is considered as a different language. Within this framework, the Unesco and Ethnologue scales (EGIDS) were compared within the scope of the study and proposals have been made about the place where Teleut language should be at these scales. In the scales formed by using a large number of sources, it has been observed that the place of the Teleut language is contradictive and proposals for Teleut language have been put forward.

Key words: The Teleut language, Teleuts, endangered languages, UNESCO, Ethnologue.

Giriş

Dilbilimciler, yeryüzünde bugün yaklaşık 7000 kadar dil bulunduğunu ifade etmektedir. Bunların en az yarısının, belki de daha çoğunun, gelecek yüzyılda ortadan kalkmış olacağı söylenmektedir. *Summer Institute of Linguistics* (SIL), dillerin karşı karşıya olduğu tehlikenin büyüklüğü konusunda herhâlde, akademik kurumlardaki dilbilimcilerden daha fazla fikir sahibidir. SIL'in yayın organı *Ethnologue*, dünya dillerinden yüzde 20'sinin can çekişmekte olduğunu ileri sürüyorsa da bu, fazlasıyla ihtiyatlı bir tahmindir (Nettle & Romanie, 2002, s. 23). Krauss (1992, s. 7) önümüzdeki yüzyılda dillerin % 90'ının ciddi tehlike altında bulunduğu ya da öleceği tahmininde bulunmaktadır. Daha iyimser bir tahminde bulunan Nettle&Romanie (2002), Crystal (2007, s. 33), Austin ve Sallabank (2011, s. 2) dillerin yarısının bu yüzyılda kaybolacaklarını

---

* Bu makale, *Tehlikedeki Dil Olgusu: Teleütçe Örnelemi* adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir, bk. (Cengiz, 2016).

savunmaktadırlar. Harrison (2007, s. 3) da dünya dillerinin belki de yarısının son konuşurunun hayatta olduğuna işaret eder.

Eldeki araştırmanın konusunu, Güney Sibirya’da Rusya Federasyonu sınırları içindeki Kemerovo Oblast’ında yer alan Büyük Baçat ve Küçük Baçat ırmakları havzasındaki köylerde ve şehirlerde (Belovo, Bekovo, Çeluhoyevo, Verhovskaya, Ulus, Çerta ve Novokuznetsk’te bulunan Teleut sokağı) ve az sayıda olmak üzere Rusya’nın diğer bölgelerinde yaşamakta olan Teleütlerin dillerinin tehlikedeki dil araştırmalarındaki yerinin incelenmesi oluşturmaktadır.

1. Tehlikedeki Diller

Yeryüzündeki birçok ülke iki veya çok dillidir. Bu bağlamda bir dilin tehlike süreçleri yalnızca diller arasındaki ilişkilerle açıklanamaz. Dil kaybı, dil değiştirimi ve dil ölümünün sosyal, politik, ekonomik, kültürel birçok sebebi bulunur. Diller konuşurlarının yaşadıkları çevreden bağımsız değildir. Bu çevre çeşitli sosyal baskılar, kültürel asimilasyon süreçleri ya da doğanın zorlukları gibi birçok etkeni barındırmaktadır. Bu ve buna benzer etkenler sonucunda konuşurlar sahip oldukları dil mirasının zenginliğini kaybedebilirler. Austin ve Sallabank (2011, s. 5) bir dilin tehlike süreçlerini aşağıdaki sebeplere bağlarlar:

- Doğal afetler, kıtlık, salgın hastalıklar: Örneğin Papua Yeni Gine’deki Malol yerli dili (deprem), Andaman Adaları (tsunami) vb.
- Savaş ve soykırım: Tazmanya dili (sömürgecilerin yaptıkları soykırım), Brezilya yerli halklarının dili (toprak ihtifalı nedeniyle), El Salvador (iç savaş) vb.
- Açık baskı, sıklıkla ‘ulusal birlik’ ya da asimilasyon politikaları (zorunlu iskânı içeren): Galce, Yerli Amerika dilleri vb.
- Kültürel, politik, ekonomik baskınlık: Aynu, Manks, Sorb vb. diller (Austin ve Sallabank, 2011, s. 5).

Janse (2003, s. x) dil ölümlerinin nedenlerini sosyo-ekonomik ve sosyo-politik olmak üzere iki ana grupta değerlendirerek açıklamaktadır. Ancak Janse (2003, s. x) burada dil ölümünün en önemli etkeninin resmî dil politikalarının olduğunu belirtir. Yine ona göre batılılaşma ve batı koloniciliği de dil ölümlerinde etkili olmuştur. Hagège (2009, ss. 106-168) ise dil ölümlerinin nedenleri fiziksel, sosyo-ekonomik ve kültürel olmak üzere üç ana başlıkta açıklar.

Dil ölümlerini açıklarken Hagège (2009, s. 136) ve Crystal (2007, s. 99) gibi araştırmacılar tarafından ifade edilen dile yönelik utanç ve güvensizlik duygusu da söz konusudur. Hiç kimse kendi diline yönelik bu tutumla doğmamaktadır. Bu durumu ortaya çıkaran en temel faktör kuşkusuz baskın kültürdür. İnsanlar baskın olan kültürün tesiriyle kendi dillerini öteki ya da küçümseyici olarak görebilmektedir. Dil ölümlerinin sebeplerinden bu utanç duygusunu tetikleyen faktörler arasında, konuşurlara uygulanan politik ve sosyal bağlamdaki hâkim

kültür baskısı, konuşurların azınlık durumuna düşmesi, ekonomik ve kültürel erozyana uğrama, kitle iletişim araçları ve medyanın baskısı vb. etkenler bulunmaktadır. Bu da dilin tehlikelilik sürecini hızlandırır.

Tsunoda (2006, s. 57-58) bir dilin tehlikelilik sürecine girmesine yönelik etkenleri genişleterek daha kapsamlı bir şema çizer. Bunlar ona göre daha çok politik, sosyal ve/veya ekonomik etkenlerdir: Bir bölgenin ilhaki; insanların başka bir yere tehciri; nüfusun kaybı ya da azalması, yerleşim yerlerinin izole oluşunun bozulması; nüfusun dağılması; farklı dil konuşurlarının karışması; sosyo-ekonomik baskı, ekonomik statü kaybı, sömürge, baskın egemenlik, ayrımcılık, politik yaşama katılımdan men, sosyal kontrol, taciz; topluluğun düşük statüsü ve düşük prestiji: kötüleme, utanç; dil tutumları: negatif tutum, pozitif tutum, farklılaşmış tutum vb.; dil politikaları ve asimilasyon politikaları; yerel dil ve edebiyatların ilişki yoksunluğu; sosyal gelişmeler, modernleşme, sanayileşme, kentleşme; doğal çevrenin tahribi; din yayılımı; kültürel etkileşim ve kültür çatışması (Tsunoda, 2006, ss. 57-58).

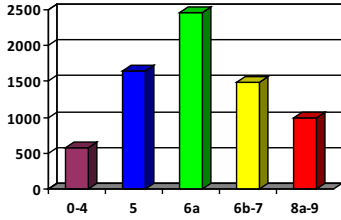
Janse (2003, s. x) dil ölümlerinin daha çok dilbilimsel olmayan etkenler sonucunda gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ona göre dil ölümlerinin en genel etkenleri sosyo-ekonomik ve sosyo-politiktir. Göç, hızlı ekonomik değişimler, sanayileşme, çalışma koşulları, zorunlu iskân gibi sosyo-ekonomik etkenlerle birlikte resmî dil politikaları, ayrımcılık, baskı vb. etkenlerdir. Bu etkenler sonucunda diller tehlike süreçlerine girer ve dil çeşitliliğinde tıpkı biyolojik çeşitlilikte olduğu gibi soy tükenimi gerçekleşir.

Tehlikedeki dil araştırmalarında sıklıkla başvurulan biyolojik çeşitlilik ile dil çeşitliliğinin arasındaki benzetmeler konunun önemine vurgu yaparak farkındalığı artırmayı amaçlamaktadır. Temelde tehlikedeki dil (*endangered languages*) terimi de bu benzetmeden yola çıkarak ortaya atılmış ve biyolojik türlerin tehlikeliliklerine benzetilerek ortaya konmuştur (Brenzinger, 1992, s. 3).

Araştırmalarda yeryüzünde konuşulan diller ile ilgili olarak verilen sayılar oldukça farklıdır. Temel kaynaklardan biri olan Summer Institute of Linguistics (SIL)'in yayın organı *Ethnologue*'un verdiği rakamlara göre 7 milyar 294 milyonluk dünya nüfusunda konuşulan dil sayısı 7,097'dir¹. Tablo 1'de *Ethnologue*'a göre dünya dillerinin kurumsal, gelişmekte, dirençli, tehlikelilik ve ölmekte olma durumlarına göre sayıları verilmiştir.

---

¹ Bu rakam *Ethnologue*'un 19. edisyonuna aittir: bk. (*Ethnologue: Languages of the World*, 2016). *Ethnologue* bu rakamı 2017 yılında 7.099 olarak güncellemiştir.

Tablo 1. Ethnologue'a Göre Dünya Dillerinin Durumları

Kurumsal: 576, Gelişmekte: 1601,
Dirençli: 2455, Tehlikede: 1547, Ölmekte: 920

Tablo 1'e göre dünyadaki 7099 dilden yalnızca 572'si (%8,05) kurumsal olarak kullanılmaktadır. Bu diller eğitim, yaygınlaşan iletişim, bölgesel, ulusal ve uluslararası alanda kullanılan dillerdir. Bunlar mor renk ile gösterilmiştir. Mavi renk, dünya dillerinin 1619'unun (%22,8) gelişmekte olduğunu göstermektedir. Bu diller gelişimin başlangıç evrelerindedir (yazı dili, standartlaşma, geliştirme). Bu dillerde yazı dili standartlaşmıştır ve sürdürülebilir bir durumdadır. Dillerin gelişmekte olması ve tehlikelilik durumlarına göre büyük bir bölümü 2462 sayısında (%34,6) dirençli olarak yeşil renkle gösterilmektedir. Bu diller konuşurları tarafından günlük hayatta yüzyüze iletişimde kullanılır ve bu durum gelişim göstermez. Tablo 1'e göre dünya dillerinin 1524'i tehlikede, 920'si ise ölmektedir. Bu dilleri oluşturanların bir kısmı *ölmekte* olan bir kısmı ise *neredeyse yok olmuş* dillerdir. Bunların aktif konuşurları ya yaşlı kuşaktan oluşmakta ya da aktif kullanım imkânı sınırlı yaşlılar tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca bu durum etnik miras kimliğinin ötesine geçmemektedir.

Bu bağlamda tablodan çıkarabileceğimiz en önemli sonuç, günümüzde dünya dillerinin yaklaşık 1/7'si dil ölümü olgusu ile karşı karşıya olduğudur. Araştırmalara göre her birkaç haftada 1 dil ölmektedir. Bu durum gelecekte dünya dillerin büyük bir kısmının öleceğine işaret etmektedir. Dünya dillerinin konuşur sayılarına göre dağılımları Tablo 2'de gösterilmiştir: (Lewis vd. 2016).

Tablo 2. Ethnologue'a Göre Birinci Dil Olarak Konuşur Sayılarına Göre Dünya Dillerinin Dağılımı

Konuşur Sayı Aralığı	Yaşayan Diller			Konuşur Sayısı		
	Sayı	Yüzde	Toplam	Sayı	Yüzde	Toplam
100 milyon üstü	8	0.1	0.1%	2,614,031,200	40.17718	40.17718%
10 - 99,9 milyon	84	1.2	1.3%	2,608,411,777	40.09081	80.26798%
1 - 9,9 milyon	306	4.3	5.6%	917,412,798	14.10047	94.36845%
100,000 - 999,999	944	13.3	18.9%	297,092,808	4.56626	98.93471%
10,000 - 99,999	1,808	25.5	44.4%	61,213,595	0.94084	99.87555%
1,000 - 9,999	1,979	27.9	72.3%	7,614,348	0.11703	99.99258%
100 - 999	1,070	15.1	87.3%	469,345	0.00721	99.99980%
10 - 99	337	4.7	92.1%	12,753	0.00020	99.99999%
1 - 9	132	1.9	94.0%	536	0.00001	100.00000%
0	220	3.1	97.1%	0	0.00000	100.00000%
Bilinmeyen	209	2.9	100.0%			
<i>Toplam</i>	7,099	100.0		6,506,259,160	100.00000	

Tablo 2'ye göre dünya dillerinin yarısından fazlası 10.000'den daha az konuşur tarafından ilk dil olarak kullanılmaktadır. 100 milyondan fazla kişi tarafından ilk dil olarak konuşulan dil sayısı yalnızca 8'dir. Bu diller Çince (Mandarin), İspanyolca, İngilizce, Bengalce, Hintçe, Portekizce, Rusça ve Japoncadır. 2.6 milyarlık toplam konuşana sahip olan bu diller buldukları ülke ve bölgelerin yanı sıra ekonomik ve sosyal anlamda baskı altında buldukları yerlerde de hâkimdirler. Crystal (2007, s. 28) 20.000'den az konuşura sahip bir dilin tehlikede olacağına işaret ederek yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi 4.000'inin üzerindeki dilin tehlike seviyesinde olduğunu söyler. Yukarıdaki dillerden yalnızca 572'si başka bir deyişle %8'i kurumsal olarak ya tanınmakta ya da kullanılmaktadır.

Yeryüzünde Birleşmiş Milletlerce kabul edilen ülke sayısı 193'tür. Bu ülke sayısının 200 olduğunu kabul edersek ülke başına düşen dil sayısı 35'tir ve bu ülkelerin çoğu tek bir dili resmî dil ya da devlet dili olarak benimsemiştir. Bu anlamda coğrafya bakımından çeşitli farklılıklar olmakla birlikte dünya dillerinin birçoğu buldukları bölgede azınlık konumundaki dil toplulukları tarafından konuşulmaktadır ve tehlike altındadır. Tablo 2'de yer alan dil ve konuşur sayıları dünya dillerinin tehlike boyutlarını açıkça göstermektedir.

7 milyarlık dünya nüfusunun neredeyse yarısı toplamda 15 farklı dil konuşurken, geri kalan diller 10.000'den az konuşura sahiptir. Öte yandan İngilizce, bugün Birleşmiş Milletlerce tanınan 193 ulusal devletin 60'ından çoğunun başat ya da resmî dilidir. Ayrıca dünya dillerinin çoğu yazısızdır, resmen tanınmamıştır, yerel toplulukta ve ev içi işlevlerdeki kullanımla sınırlı kalmıştır.

Dil ölümleri yalnızca tarihte değil dünyanın her yanında, gözlerimizin önünde sürüp gitmektedir. Bilinen dünya dillerinden yaklaşık yarısı, son beş yüz yıl içinde ortadan kalkmıştır. Birleşik devletlerin kapladığı bölgede, Colomb'un ayak bastığı 1492'de konuşulan, tahminen 300 dilden bugün yalnızca 175'i konuşulmaktadır (Nettle&Romanie, 2002, s. 19). Günümüzde de tıpkı tarihin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi dil ölümleri devam etmektedir.

Moseley (2007, s. xii)'e göre yeryüzünde konuşulan dil sayısı 6.000'in üzerindedir. Moseley (2010, ss. 11-12) *Atlas of the World's Languages in Danger* adlı eserde dilleri tehlike derecelerine göre Tablo 3'teki gibi sınıflandırmaktadır:

Tablo 3. UNESCO'nun Tehlike Seviyelerine Göre Dil Sayıları (Moseley, 2010)

TEHLİKE DERECEŚİ	AŞAMA	DİL SAYISI
<i>güvende (safe)</i>	5+	<i>Atlas'ta yer almaz.</i>
<i>Henüz tehlikede olmayan durağan (Stable yet threatened)</i>	5-	<i>Atlas'ta yer almaz.</i>
<i>kırılgan (vulnerable)</i>	4	596
<i>açıkça tehlikede (definitely endangered)</i>	3	646
<i>ciddi tehlikede (severely endangered)</i>	2	527
<i>kritik tehlikede (critically endangered)</i>	1	574
<i>yok olmuş (extinct)</i>	0	230
TOPLAM		2573

Tablo 3'e göre dünya dillerinin derecelere göre farklılık göstermekle birlikte yarıya yakınının durumu tehlikededir. Güvende ve henüz tehlikede olmayan diller *Atlas of the World's Languagesin Danger'da* (bundan böyle *Atlas*) yer almamaktadır. *Atlas'a* göre bu dereceler şöyle açıklanmaktadır (Moseley, 2010, ss. 11-12): *Güvende* olan diller tüm kuşaklar tarafından konuşulan dillerdir. Kuşaklararası aktarım kesintisizdir. *Durağan* diller ise kuşakların çoğunluğu tarafından konuşulan dillerdir. Kuşaklararası aktarım devam etmekle birlikte toplumsal ilişkilerde iki ya da çok dillilik henüz ana dili konuşurlarına etki etmemiştir. *Kırılgan* dillerde ise çocukların ya da ailelerin çoğu, tamamı değil, bazı alanlarda ana dillerini konuşurlar, ancak bu konuşmalar özel ya da sosyal mekânlardadır (Evde ebeveyn ve yaşlılarla vb.). Tablo 3'te gösterildiği gibi bu dillerin sayısı 596'dır. *Açıkça tehlikede olan dillerde* çocuklar dili ana dili olarak öğrenmezler. Genç konuşurlar ancak ebeveynlerdir. Bu dillerde aileler çocuklarıyla kendi dillerinde konuşabilirler ama çocuklar tipik olarak bu dilde cevap vermezler. *Atlas'a* göre bu dillerin sayısı 646'dır. *Ciddi tehlikedeki* diller yalnızca yaşlılar ve yaşlı kuşak tarafından konuşulmaktadır, bununla birlikte genç ebeveyn kuşağı, dili anlar ancak çocuklarıyla ya da kendi aralarında konuşmazlar. *Atlas'a* göre bu dillerin sayısı 527'dir. *Kritik tehlikedeki* dillerin en genç konuşurları yaşlı ebeveynler ve yaşlı kuşaktır. Ancak dil her gün kullanılmaz. Bu yaşlılar dillerin bir kısmını hatırlarlar ancak temel düzeyde onu kullanmazlar. *Atlas'a* göre bu dillerin sayısı 574'tür. *Yok olmuş* bir başka deyişle *ölü* diller konuşuru ve hatırlayanı kalmamış dillerdir. *Atlas'a* göre bu dillerin sayısı 230'dur. 1950'den beri yok olan bu diller *Atlas'ta* yer almaktadır.

Ethnologue'a göre dünya dillerinin tehlike durumlarına göre sayısal verileri Tablo 4'te gösterilmiştir (Lewis vd., 2016). Bu veriler tıpkı UNESCO (2003)'da olduğu gibi kuşaklararası aktarıma göre belirlenmiştir. Ancak UNESCO (2003) ölçeğinden farkı, kuşaklararası aktarımın daha ayrıntılı olarak ele alınmasıdır. Tablodaki ilk hücre genişletilmiş kademeli kuşaklararası bozulma ölçeğini (EGIDS) göstermektedir. Tehlikenin ve yaşamsallığın belirlendiği bu dereceler için bk. Tablo 15.

Tablo 4. Ethnologue'a Göre Dünya Dillerinin Tehlike Seviyeleri ve Konuşur Sayıları

EGIDS	YAŞAYAN DİLLER	KONUŞUR SAYISI
0	6	1,910,305,410
1	96	1,944,722,578
2	68	627,218,790
3	166	584,974,240
4	236	252,622,839
5	1,619	677,113,264
6a	2,462	448,099,167
6b	1,061	50,831,670
7	463	9,535,479
8a	279	765,298
8b	423	70,425
9	218	0
Toplam	7,097	6,506,259,160

Tablo 4'teki ilk 7 kademedeki (uluslararası, ulusal, bölgesel, yaygın iletişimsel, eğitimsel, gelişen ve güçlü) diller tehlike bakımından güvende olan dillerdir. Ancak kademe alta doğru gittikçe tehlikeye doğru yönelim başlar. 6b ile başlayan bu diller ise *tehlikede, değiştirilen, ölmekte olan, neredeyse ölmüş, uyuyan ve yok olmuş* dillerdir ve çeşitli seviyelerde tehlikededirler. Bu dillerin toplam sayısı 2444'tür. Tablodan da görüleceği gibi yaşamsallık seviyesi azaldıkça dillerin konuşur sayıları da azalmaktadır. Bu bağlamda bir dilin tehlike seviyesi arttıkça konuşur sayısı azalmaktadır. Bu kaçınılmaz durum tehlikedeki dillerin dünya dillerine olan oranıyla konuşur sayılarında da kendisini göstermektedir.

Her yıl güncellenen *Ethnologue*'daki dil sayılarının artmasındaki en büyük etken yeni dillerin veri tabanına ekleniyor oluşudur. Ancak dil ölümlerinin de sayıları artmaktadır ve yaşamsallık durumlarına göre tehlikedeki dil sayılarında da negatif yönde değişimler söz konusudur.

Ayrıca dil sayılarının farklılığındaki bir diğer etken karşılıklı anlaşılabilirliğin tam olarak belirlenmemiş olmasıdır. İki dil varyasyonunun birbirini anlamaması durumunda bu varyasyonlar dil kabul edilmekte, eğer karşılıklı anlaşılabilirlik varsa bunlar bir dilin diyalektleri olarak gösterilmektedir. Austin ve Sallabank (2011, s. 4) bu ayrımın anlaşılabilirlik bulursa da çeşitli politik vb. etkenlerle ayrıştırıldığını ve bu varyasyonların dil kabul edildiğini belirtmektedir. Dil sayılarındaki bir diğer artış nedeni ise henüz tespit edilmemiş dillerin bulunması ve dilbilimcilerin bu dilleri henüz belgelememiş oluşundandır (Austin ve Sallabank, 2011, s. 4).

Yeni bulunan dillerle birlikte ortaya çıkan en önemli durum dillerin büyük bir bölümünün tehlikede oluşudur. Dillerin tehlike süreçlerini belirlemek amacıyla çeşitli ölçekler oluşturulmuştur.

3. Tehlike Ölçütleri

Dillerin tehlike süreçlerini belirlemek amacıyla çeşitli tehlike ölçekleri oluşturulmuştur² (Fishman, 1991, ss. 87-111; Krauss, 1997, ss. 29-30; 2007, ss. 1-8; Brenzinger vd., 2003, ss. 7-17; Lewis ve Simons, 2010). Bu ölçeklerin en önemli ortak yanı kuşaklararası aktarımdır. Bunun yanı sıra konuşur sayıları, toplam nüfustaki oran, dil kullanım alanlarının değişimleri gibi kimi etkenler de dikkate alınmıştır. Bu ölçeklerin önemli bir kısmı Fishman (1991)'e dayanmakla birlikte bir takım değişiklikler yapılmıştır.

Tablo 5. Fishman'ın (1991, s. 17) Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği (GIM)

SEVİYE	TANIMLAMA
8	Dil yalnızca yaşlı kuşağın hafızasında ve kimi folklorik ürünlerde. Dilin tek konuşurları yaşlı kuşaktır.
7	Çocuk sahibi olan kuşak dili ancak yaşlı olanlarla konuşacak kadar bilmektedir. Ama dili çocuklara aktarmamaktadırlar.
6	Dil bütün kuşaklar tarafından sözlü olarak kullanılmaktadır ve çocuklar tarafından ilk dil olarak öğrenilmektedir.
5	Dil bütün kuşaklar tarafından sözlü olarak kullanılmaktadır ve yazılı olarak etkin biçimde topluluk arasında kullanılmaktadır.
4	Yazı eğitim yoluyla aktarılmaktadır.
3	Dil yerel ve bölgesel çalışma hayatında hem dilin iç konuşurları hem de dış konuşurları tarafından kullanılmaktadır.
2	Dil yerel ve bölgesel kitle iletişim araçlarında ve yönetim organlarında kullanılmaktadır.
1	Dil eğitimde, çalışma hayatında, kitle iletişim araçlarında ve ulusal yönetim faaliyetlerinde kullanılmaktadır.

Tablo 5'teki Fishman ölçeği dil etki alanına (Seviye 1-3), yazı (Seviye 4-5) ve kuşaklararası aktarıma (Seviye 6-8) dayanmaktadır. 5. ve 6. seviyeler dil kaybının ortaya çıkmaya başladığı ancak henüz dil değiştiriminin gerçekleşmediği durumlara işaret etmektedir. Henüz ilk dil olarak kullanımın azalmadığı ancak azalmaya başlayacağını göstermektedir. Fishman ölçeği bu bağlamda tehlikedeki dil ölçütlerinin belirlenmesinde ilk kapsamlı şemayı göstermektedir. Ancak bu bozulma dereceleri daha sonraki ölçeklere nazaran daha dardır ve kuşaklararasılık sınırlı yer tutmaktadır. Oysa dil ölümü ve tehlikelilik sürecinin en önemli etkenlerinden birisi kuşaklararası aktarımdır. Ayrıca dünya dillerinin çoğunun yazı diline sahip olmaması, eğitimde

² Bu ölçeklere göre Türk dillerinin toplu bir değerlendirmesi için bk. Uzun, 2016, ss. 295-310). UNESCO ölçeğinin kapsamlı bir değerlendirmesi için bk. Killi Yılmaz, 2010, ss. 51-60).

kullanılmaması gibi nedenler, birçoğunun 6 ve sonraki seviyelerde yer almasına yol açacaktır.

Krauss (1997, ss. 29-30; 2007, ss. 1-8) ilk kez 1997’de yayımladığı tehlikedeki diller ölçeğinde dilleri yaşamsallıklara göre güvende, tehlikede ve yok olmuş olmak üzere 3 ana grupta tasarlamıştır.

Tablo 6. Krauss (1997)’nin Tehlikedeki Diller Ölçeği

Güvende		a+		
t e h l i k e d e	Durağan		a-	Dili herkes çocuklar dâhil herkes konuşur.
	d ü ş ü ş t e	durağan değil, aşınmış	a	Dili bazı çocuklar konuşur, bütün çocuklar bazı yerlerde dili konuşur.
		açıkça tehlikede	b	Dil ebeveyn olanlar ve üzeri kuşakta konuşulur.
		ciddi tehlikede	c	Yalnızca yaşlı ve üzeri kuşak tarafından konuşulur.
		kritik tehlikede	d	Dil çok az konuşulur, yalnızca çok yaşlı kuşak tarafından konuşulur.
yok olmuş		e	Konuşuru yoktur.	

Tablo 6’daki Krauss (1997) tehlikedeki diller ölçeği daha çok yaş gruplarına göre sınıflandırılmıştır. Krauss ölçeğini açıklamalarla daha da detaylandırarak kimi seviyelere (-) kategorilerini ekler. Buna göre *b* 15 veya 20 yaş üzeri konuşurlar tarafından konuşulmakta iken, *b-* 25 veya 30 yaş üzerindeki tarafından konuşulur. Aynı ölçeklendirme *c* seviyesi için de geçerlidir: *-c* 35-40 yaş üzeri, *c* 40 yaş üzeri konuşurlara sahip olan dillerdir. *Kritik tehlikedeki* diller olan *d* 70 yaş ve üzeri konuşurlara sahip iken *d-* yalnızca 70 yaş ve üzeri gruptan ve konuşur sayısı 10 kişiden az olan dillerdir.

Krauss’un tehlikedeki diller ölçeği farklı kuşaklardaki dil kullanımını içermektedir. Kuşaklararası aktarımın durumu bu ölçekte belirgin görülmeyebilir. Ancak kuşaklararası dil aktarımının devam edip etmediği daha küçük yaş gruplarındaki dil kullanımdan hareketle belirlenebilir. Aynı zamanda konuşur gruplarının yalnızca yaşa göre sınırlandırılması kimi yanlış ölçeklendirmelere yol açabilir. Çünkü bir dilin çeşitli yaş gruplarında son konuşurları olabilir. Son konuşurun 70’ten daha küçük yaşta olduğu durumlarda ölçeklendirmenin nasıl yapılacağı konusunda bu ölçeklendirme bir fikir vermez.

Dil ölümünde kuşaklararası dil aktarımının yanı sıra, konuşurların kesin sayısı, konuşurların toplam nüfusa oranları, dil kullanımı alanlarındaki değişimler, yeni dil alanlara karşı olan tutumlar, dillerin eğitimi, resmî ve kurumsal politikalar, konuşurların kendi dillerine yönelik tutumlar ve dillerin belgelenmesinin miktarı ve kalitesi gibi etkenler de söz konusudur (Brenzinger, 2007, ss. x-xi). Bu etkenler, 2003 yılı Mart ayında gerçekleştirilen UNESCO toplantısında dillerin tehlikelilik durumlarının belirlenmesinde kabul edilmiş

ölçütleri oluşturmaktadır. Bu ölçeklendirme Dillerin Hayatıyeti (*vitality*) ve tehlikelilik üzerine UNESCO tarafından yapılan bir çalışmadır ve öncekilerin aksine 9 etken temelinde her bir etken için ayrı bir ölçeklendirme önerir (Brenzinger vd., 2003). Ölçek Krauss'un ölçeklendirmesindeki harfleri rakamlarla gösterir ve dillerin tehlikelilik durumlarını 0'dan 5'e doğru ölçeklendirir. Bu etkenler önceki ölçeklerden farklı olarak her biri için ayrı ayrı ölçeklendirilmiştir. Ayrıca öncekilere göre daha ayrıntılıdır. Etkenlerin en üst basamağındaki, en önemlisi, kuşaklararası dil aktarımıdır. Etkenler şöyledir (Brenzinger vd., 2003, s. 17):

1. Etken: kuşaklararası dil aktarımı
2. Etken: konuşur sayısı (gerçek rakam)
3. Etken: konuşurların toplam nüfustaki oranları
4. Etken: mevcut dil kullanım alanlarındaki eğilimler
5. Etken: yeni alanlara ve medyaya cevap verebilme
6. Etken: dil eğitimi ve okur yazarlık için malzemeler
7. Etken: resmî statü ve kullanımları kapsayan idari ve kurumsal dil tutumları ve politikalar, Resmî statü ve kullanımı da içerir.
8. Etken: topluluk üyelerinin kendi dillerine karşı tutumları
9. Etken: belgelenenin türü ve niteliği

UNESCO bu etkenler çerçevesinde, dilin hayatıyetinin ve tehlikeliliğinin belirlenmesinde farklı ölçekler sunar. UNESCO *Atlas*'ın bu ölçeklendirmeden farkı *güvensiz (unsafe)* aşaması yerine *kırılğan (vulnerable)* terimini kullanmasıdır (Moseley, 2010, ss. 11-12). Kuşaklararası dil aktarımına göre tehlike ölçeği şöyledir:

Tablo 7. UNESCO'nun Kuşaklararası Dil Aktarımına Göre Tehlike Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 8)

Tehlike Seviyesi	Aşama	Konuşur Nüfusu
<i>güvende</i>	5	Çocuklardan başlayarak bütün yaş gruplarında kullanılan dil.
<i>güvensiz (unsafe)</i>	4	Bütün alanlarda ancak bazı çocuklar tarafından kullanılan dil; bütün çocuklar tarafında ancak sınırlı alanlarda kullanılmaktadır.
<i>açıkça tehlikede</i>	3	Çoğunlukla ebeveyn ve onlardan daha yaşlı olan kuşaklar tarafından kullanılan dil.
<i>ciddi tehlikede</i>	2	Çoğunlukla büyük ebeveyn ve onlardan daha yaşlı olan kuşaklar tarafından kullanılan dil.
<i>kritik tehlikede</i>	1	Genellikle çok yaşlı kuşak tarafından bile çok az sayıda konuşur tarafından kullanılan dil.
<i>yok olmuş</i>	0	Konuşuru yoktur.

Tablo 7 kuşaklararası dil aktarımına göre tehlike ölçütlerini vermektedir. Bu bir dilin hayatıyeti için en önemli ölçütü oluşturmaktadır. Kuşaklararası dil aktarımı bir dilin bir kuşaktan bir sonraki kuşağına aktarımıdır. Ancak bu tabloda güvende aşamasında bulunan dillerin hayatıyeti her zaman devamlılık arz

etmeyebilir. Çünkü bazı dönemlerde konuşurlar dillerini bir sonraki kuşağa aktarmayabilir.

UNESCO'nun ikinci etkeni olan konuşur sayısı kesin rakamların varlığı ile ölçeklendirilebilmektedir. Ancak az sayıda nüfusa sahip toplulukların dili tehlike altındadır (hastalık, savaş, doğal felaketler vb.). Küçük topluluklar yakın bir başka toplulukla karışarak kendi dil ve kültürlerini kaybedebilirler.

UNESCO'nun tehlike dereceleri için belirlediği üçüncü etkeni konuşurların toplam nüfustaki oranlarıdır. Grup etnik, dinî, yerel ya da ulusal nitelikte konuşur topluluğu kimliğine sahip olabilir (bk. Tablo 8).

Tablo 8. UNESCO'nun Konuşurların Toplam Nüfustaki Oranlarına Göre Tehlike Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 9)

Tehlike Seviyesi	Aşama	Konuşurların Toplam Nüfustaki Oranları
<i>güvende</i>	5	Herkes dili konuşur.
<i>güvensiz</i>	4	Neredeyse herkes dili konuşur.
<i>açıkça tehlikede</i>	3	Çoğunluk dili konuşur.
<i>cididi tehlikede</i>	2	Azınlık dili konuşur.
<i>kritik tehlikede</i>	1	Dil çok az konuşulur.
<i>yok olmuş</i>	0	Dil konuşulmaz.

UNESCO'nun belirlediği bir diğer ölçeği mevcut dil kullanım alanlarındaki eğilimler belirler. Dilin nerede, kiminle ve konu yelpazesinde hangisinin kullanıldığı gelecek kuşaklara aktarılacak olsun ya da olmasın dil kullanımı belirler (bk. Tablo 9).

Tablo 9. UNESCO'nun Mevcut Dil Kullanım Alanlarındaki Eğilimler Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 10)

Tehlike Seviyesi	Aşama	Alan ve İşlevler
<i>Eyvensel kullanım</i>	5	Dil her alanda ve her işlevde kullanılmaktadır.
<i>Çok dilli denklik</i>	4	İki ya da daha fazla dil birçok sosyal alanda ve birçok işlevde kullanılabilir.
<i>Alanların küçülmesi</i>	3	Dil ev içinde ve birçok işlevde kullanılır. Ancak baskın dil ev içi iletişimi etkilemeye başlar.
<i>Sınırlı ya da resmî alanlar</i>	2	Dil sınırlı sosyal alanlarda ve bazı işlevlerde kullanılır.
<i>Çok sınırlı alanlar</i>	1	Dil yalnızca çok sınırlı bir alanda ve çok az bir işlevde kullanılır.
<i>Yok olmuş</i>	0	Dil herhangi bir alan ve işlevde kullanılmaz.

Yaşam şartları değiştiğinde dil kullanımının yeni alanları ortaya çıkabilmektedir. Bazı dil toplulukları ortaya çıkan bu yeni alana cevap vermede başarılı iken çoğu değildir. Okullar, yeni çalışma ortamları, internet, kitle iletişim araçları vb. alanlarda yalnızca baskın dil kullanılmaktadır. Bu kullanım tehlikedeki dili etkiler (bk. Tablo 10).

Tablo 10. UNESCO'nun, Yeni Alanlara ve Medyayı Kabulüne Göre Tehlike Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 11)

Tehlike Seviyesi	Aşama	Tehlikedeki Dilin Medyayı ve Yeni Alanları Kabulü
<i>Dinamik</i>	5	Dil tüm yeni alanlarda kullanılmaktadır.
<i>Sağlam/aktif</i>	4	Dil birçok yeni alanda kullanılmaktadır.
<i>Alicı</i>	3	Dil birçok alanda kullanılmaktadır.
<i>Başa çıkmada</i>	2	Dil bazı yeni alanlarda kullanılmaktadır.
<i>Çok az</i>	1	Dil yalnızca bazı çok az yeni alanda kullanılmaktadır.
<i>Pasif</i>	0	Dil hiçbir alanda kullanılmaz.

Bu alanlar yerel bağlama göre değişmektedir. Örneğin yerel medya organlarında haftada bir saatlik program hakkına sahip olan bir tehlikedeki dilin seviyesi 2 ya da 3 olabilir. Ya da eğitimde müfredatın tamamen tehlikedeki dilde yapılıyor olması ile haftada bir saatlik dil dersi ile tehlikedeki dil öğretimi arasında ciddi bir aşama farkı vardır. Ancak buradaki değerlendirme tehlikedeki dil topluluğunun tek bir yeni alana değil tüm yeni alanlara nasıl cevap verdiği dikkate alınarak yapılmalıdır.

Bir diğer ölçüt dil eğitimi ve okuryazarlık için malzemelerdir. Dil ile yapılan eğitim, dil hayatı için büyük önem taşımaktadır. Bu noktada bazı dil topluluklarında güçlü sözlü kültürü ve onun yazıya geçirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması dil ölümünü tersine çevirebilecek etkenlerden birisidir. Ancak bazı topluluklar dillerinin yazıya geçirilmesini önemsemeyiz. Diğer bazı topluluklar için tehlikedeki dilde okuryazarlık ise gurur kaynağıdır. Okuryazarlık genellikle sosyal ve ekonomik gelişmelerle ilişkilidir. Farklı yaş gruplarında dil becerileri yazılı malzemelere ve kitaplara ihtiyaç bulunmaktadır. UNESCO'nun yazılı malzemelere ulaşılabilirliğe göre belirlediği ölçüt şöyledir (bk. Tablo 11):

Tablo 11. UNESCO'nun, Yazılı Malzemelere Ulaşılabilirliğe Göre Tehlike Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 12)

Aşama	Yazılı Malzemelere Ulaşılabilirlik
5	Bu diller için geliştirilmiş bir yazı sistemi, dilbilgisi kitapları, sözlükler, edebiyat vardır ve kitle iletişim araçlarında günlük olarak kullanılır. Dil yazıda ve eğitimde kullanılmaktadır.
4	Bu dillerde yazılı malzemeler bulunmaktadır ve çocuklar okulda okuryazarlıklarını geliştirmektedir. Yazı idari birimlerde de kullanılır.
3	Yazılı malzemeler bulunmaktadır ve çocuklar okulda yazılı dilde eğitim alabilir. Ancak okuryazarlık konusundaki baskı medya aracılığıyla teşvik edilmez.
2	Yazılı malzemeler bulunmaktadır ve bunlar topluluğun yalnızca bazı üyeleri için yararlı olabilir; geri kalanı içinse sembolik bir öneme sahip olabilir. Dilde eğitim okul müfredatının bir parçası değildir.
1	Pratik bir yazı sistemi topluluk tarafından bilinir, ancak sınırlı malzeme yazılıdır.
0	Topluluğun dilde herhangi bir yazı sistemi yoktur.

Tablo 11'deki ölçekten görülebileceği gibi yazılı malzemelerin özellikle eğitimde kullanımı büyük önem taşımaktadır. Ancak dünya dillerinin önemli bir

kısmı yazısızdır. Bu bağlamda dillerinin diğer ölçeklerde aşamaları daha yüksek olsa bile bu ölçeğe göre durumları kritik tehlikeye doğru yönelecektir. Örneğin Teleütçenin dil topluluğu tarafından kabul edilmiş bir yazı sistemi bulunmamaktadır. Sınırlı sayıda yazılı malzeme bulunmaktadır. Bu durumda Teleütçe ciddi tehlikede ya da kritik tehlikede olan aşamalarda yer alabilir. Bununla birlikte bu etkenlerin tek başına değerlendirilmemesi gerekmektedir.

Diğer etkenler de resmî statü ve kullanımları kapsayan idari ve kurumsal dil tutumları ve resmî statü ve kullanımı içeren dil politikalarıdır. Bu etken önceki etkenlerden farklı olarak dil topluluğuna yönelik dış etkenlere bakarak bir ölçek sunmaktadır. Devletler ve kurumların dil politikaları baskın ve baskın olmayan diller arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Bir bölge ya da etnik unsur, dili toplumsal çevrede (medya, eğitim, çalışma ortamı ve kurumsal) kullanabiliyorsa en üst düzeyde ölçeklendirilir. Dil kamusal alanda desteklenmektedir. Bu ölçeğe göre bir dilin tehlike aşaması şöyle belirlenir (bk. Tablo 12):

Tablo 12. UNESCO'nun, Dile Yönelik Resmî Tutumlara Göre Destek Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 14)

Destek Seviyesi	Aşama	Dile Yönelik Resmî Tutumlar
<i>Eşit</i>	5	Tüm diller korunmaktadır.
<i>Farklılaştırılmış destek</i>	4	Azınlık dilleri öncelikle özel alanların dili olarak korunur. Dil kullanımı prestijlidir.
<i>Pasif asimilasyon</i>	3	Azınlık dilleri için hiçbir açık politika yoktur; baskın dil kamusal alanda hâkimdir.
<i>Aktif asimilasyon</i>	2	Hükümet, egemen dil asimilasyonunu teşvik eder. Azınlık dilleri için herhangi bir koruma bulunmaz.
<i>Cebren asimilasyon</i>	1	Baskın olmayan diller ne kabul edilir ne de korunurken baskın dil tek resmî dildir.
<i>Yasaklanmış</i>	0	Azınlık dilleri yasaklanmıştır.

UNESCO'nun dillerin tehlike seviyesine göre belirlediği sekizinci etken topluluk üyelerinin kendi dillerine karşı tutumları çerçevesinde belirlenmektedir. Bir dil topluluğu kendi diline yönelik her zaman olumlu ya da olumsuz bir tutuma sahiptir. Kimi dil toplulukları kimlik dil kullanımını teşvik ederken kimilerinde bu teşvik bulunmaz. Bazılarında dil ile ilgili bir utanma duygusu varken bazılarında bu gurur vesilesi de olabilir. Ancak aynı dil topluluğun içerisindeki tutumlar da farklılık gösterebilir. Ancak genel tutumun dil kullanımını teşvikine yönelik olduğu topluluklarda dil etnik kimliğin belirleyicisi olarak görülebilir. Farklı sosyal etkinliklerle bu tutum geliştirilebilir. Çeşitli bayramlar, festivaller, konserler vb. etkinlikler burada önemli rol oynamaktadır. Ancak çeşitli sosyo-ekonomik etkenler nedeniyle bu tutum olumsuz olarak da sergilenebilir (bk. Tablo 13):

Tablo 13. UNESCO'nun, Topluluk Üyelerinin Dillerine Karşı Tutumları Göre Tehlike Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 15)

Aşama	Topluluk Üyelerinin Dil Tutumları
5	<i>Tüm</i> üyeler kendi diline değer verir ve destelenmesi isterler.
4	Üyelerin <i>birçoğu</i> dil sürdürümünü destekler.
3	Üyelerin <i>birçoğu</i> dil sürdürümünü destekler; ancak bir kısmı dil kaybını önemsemeyebilir.
2	<i>Bazı</i> üyeler dil sürdürümünü destekler; ancak diğerleri dil kaybını önemsemeyebilir.
1	<i>Çok az</i> sayıdaki üye dil sürdürümünü destekler; ancak diğerleri dil kaybını önemsemeyebilir.
0	Dil kaybı <i>hiçkimsenin</i> ilgisini çekmez; herkes baskın dili kullanmayı tercih eder.

UNESCO'nun belirlediği 7. ve 8. etken arasında doğru orantılı bir etkileşim söz konusudur. Dil politikaları dil topluluklarının dillerine yönelik tutumlarını da etkiler. Sosyal, ekonomik, politik baskılar nedeniyle konuşurlar dillerine yönelik olumsuz bir tutum sergileyebilirler. Konuşurlar baskın dili kullanmaktan başka bir yol olmadığını düşünürler. Bunda belirleyici etken dilin işlevselliğidir. İş hayatında, resmî kurum ve kuruluşlarda, sosyal hayatın birçok diğer alanında kullanılması desteklenmeyen diller konuşurları tarafından olumsuzlanabilir. Ancak kimi durumlarda bu tür baskılar dillerin canlandırılmasına yönelik çalışmalara da yol açabilir. UNESCO raporu çalışmaların, dillerin canlandırılması, zenginleştirilmesi ve sürdürülmesi olmak üzere 3 aşamada gerçekleştiğini belirtmektedir (Brenzinger vd., 2003, ss. 15-16).

UNESCO'nun tehlikedeki diller ile ilgili belirlediği son ölçüt belgelemenin türü ve niteliğidir. Tehlikedeki dilin belgelenmesi dil topluluğunun üyeleri için de bir farkındalık yaratabilir. Bu bakımdan belgeleme de dillerin hayatiyetinde önem taşır. Ayrıca ölmekte olan bir dilin kayıt altına alınması o dilin konuşuru kalmasa bile bir bakıma canlılığına işaret edebilir. Çünkü bu en son aşama o dilin sonraki kuşaklara tanıtılmasında rol oynar. Ancak bu rol yalnızca dilini kaybeden topluluk için psikolojik bir etkidir. Bu etki sınırlı olabileceği gibi dili canlandırmak isteyen üyeler için harekete geçirici bir etki de yaratabilir. Dilin belgelenmesi ile ilgili belirlenen ölçütler şöyledir:

Tablo 14. UNESCO'nun, Dilin Belgelenmesine Göre Tehlike/Hayatîyet Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 15)

Belgeleme Tipi	Aşama	Dilin Belgelenmesi
<i>mükemmel</i>	5	Kapsamlı gramer ve sözlükler, geniş metinler vardır; dil malzemeleri sürekli artmaktadır. Açıklamalı ve yüksek kaliteli ses ve video kayıtları bulunmaktadır.
<i>iyi</i>	4	İyi bir gramer ile yeterli sayıda gramer, sözlük, metin, edebiyat, her gün güncellenen medya vardır; Yeterli düzeyde açıklamalı yüksek kaliteli ses ve video kayıtları bulunmaktadır.
<i>ortalama</i>	3	Yeterli bir gramer ya da gramerler, sözlükler ve metinler bulunabilir, ancak her gün güncellenen medya bulunmayabilir; ses ve görüntü kayıtlarının kalitesi veya açıklamaları farklı derecededir.
<i>Eksik</i>	2	Sınırlı dilbilimsel araştırmalarda kullanılacak ancak yetersiz bazı gramer çalışmaları, kelime-listeleri ve metin vardır. Ses ve video kayıtları açıklamalı ya da açıklamasız farklı kalitede bulunabilir.
<i>Cebren asimilasyon</i>	1	Bazı gramer tabloları, kısa kelime listeleri ve eksik metinler vardır. Ses ve görüntü kayıtları kullanışsız ya da bütünüyle açıklamasız ve yetersizdir.
<i>belgelenmemiş</i>	0	Hiçbir belgeleme yoktur.

UNESCO'nun belirlediği hayatîyet ve tehlike durumları önceki ölçeklere göre son derece kapsamlıdır. Dillerin tehlike durumlarının belirlenmesinde bir ya da birkaç ölçüt yerine kuşaklararası aktarımdan başlamak üzere, demografik verilerle dilin güncelliği, eğitim vb. alanlarda kullanımından devlet politikalarına, dil tutumlarından belgelemeye birçok ölçütün kullanılması son derece kapsamlı bir analiz yapılmasını sağlar. Bu faktörlerin hiçbiri tek başına kullanılmamalıdır (Dwyer, 2011, s. 8). Her bir ölçüt dilin tehlikelilik ve hayatîyet durumunu belirlemek için bir arada tasarlanmıştır. Her faktörün ayrı olarak değerlendirilmesi temelsiz nitel sonuçlar verecektir. Örneğin, konuşurların dil tutumları toplumdilbilimsel kimi anketlerle elde edilebilecek iken bazı veriler için ulusal nitelikte çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır: Konuşurların toplam nüfusları ve toplum içindeki oranları gibi.

Bir diğer ölçek Lewis ve Simons (2010, s. 110) tarafından yapılan *Genişletilmiş Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği* (EGIDS)'tir. Bu ölçek Fishman (1991) ölçeğinin genişletilmiş biçimidir ve daha kapsamlı bir seviye belirlemesi sunmaktadır. 13 seviyenin bulunduğu ölçekte Fishman (1991) ile Brenzinger vd. (2003) ölçekleri ayrıntılandırılarak bir araya getirilmiştir. Ayrıca Ölçekte tehlike seviyeleri 6'dan başlar. EGIDS'in, Fishman ölçeği GIDS'ten farklarından biri, etnik kimlik ile dil ilişkisini dikkate almasıdır (bk. Tablo 15). Ayrıca sembolik yeterlilik artık ölmeye yakın diller için önerilmiş bir açıklama sunmaya çalışmaktadır.

Tablo 15. Lewis ve Simons (2010, s. 110) Genişletilmiş Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği (EGIDS).

SEVİYE	ADLANDIRMA	TANIMLAMA
0	<i>uluslararası</i>	Dil uluslararası ticaret, bilgi alışverişi ve politikada yaygın olarak kullanılmaktadır.
1	<i>ulusal</i>	Dil ulusal düzeyde eğitim, iş, kitle iletişim araçları ve yönetimde kullanılmaktadır.
2	<i>bölgesel</i>	Dil bir ulusun en önemli idari alt bölümleri içinde eğitim, iş, kitle iletişim araçları ve yönetimde kullanılır.
3	<i>yaygın iletişim</i>	Dil bölgedeki dil farklılıkları aşarak resmî statüleri olmaksızın işte ve kitle iletişim araçlarında kullanılır.
4	<i>eğitimsel</i>	Dil kurumsal olarak desteklenen yaygın eğitim sistemi vasıtasıyla standartlaşma ve edebiyat ile birlikte etkin bir kullanımdadır.
5	<i>gelişen</i>	Dil henüz yaygın ya da sürdürülebilir olmasa da standartlaşan edebiyat bir dil ile birlikte etkin bir kullanımdadır.
6a	<i>etkin</i>	Dil, bütün kuşaklar tarafından yüzyüze iletişimde kullanılır ve durum süreklilik gösterir.
6b	<i>tehdit altında</i>	Dil, bütün kuşaklararası yüzyüze iletişimde kullanılmaktadır ama konuşurlarını kaybetmektedir.
7	<i>değiştirilen</i>	Çocuk sahibi olan kuşak dili kendi aralarında kullanmakta ama çocuklara aktarmamaktadır.
8a	<i>ölmeye yakın</i>	Dilin aktif kullanıcıları yalnızca yaşlı ebeveynler ve daha yaşlı olanlardır.
8b	<i>neredeyse yok olmuş</i>	Dilin aktif kullanıcıları yalnızca dili kullanma şansını çok az bulan yaşlı ebeveynler veya daha yaşlı olanlardır.
9	<i>uykuda</i>	Dil etnik topluluk için miras kimliğinin bir hatırlatıcısı olarak hizmet vermektedir. Ancak hiç kimse sembolik yeterlilikten daha fazlasına sahip değildir.
10	<i>yok olmuş</i>	Dil artık kullanılmamaktadır ve dil ile etnik kimliğe ilişkin hiçkimse bir hisse sahip değildir.

EGIDS topluluğun dilinin hangi düzeyde kullandığını beş temel soruya verilen cevaplarla tespit etmeye çalışır. 1) *Dilin geçerli kimlik işlevi nedir?*: Tarihsel kimlik, miras kullanımı, ev kullanımı ve araçsal kullanım bu soruya verilen cevaplar açısından değerlendirilir. 2) *Dilin resmî kullanım seviyesi nedir?*: Uluslararası, ulusal, bölgesel, yerel (*not official*) olarak diller değerlendirilir. 3) *Bütün aileler çocuklarına dili aktarıyorlar mı?*: Evet ya da hayıra göre dilin bozulma ölçeği belirlenir. 4) *Okur yazarlık durumu ne düzeydedir?*: Kurumsal, başlangıç düzeyinde, Yok. 5) *Genç kuşağın konuşur yeterliliği ne düzeydedir?*: Çok yaşlı ebeveynler, yaşlı ebeveynler, ebeveynler, çocuklar açısından dilin bozulma ölçeğindeki yeri belirlenir (Lewis ve Simons, 2010, ss. 113-116).

EGIDS, UNESCO ölçütleri ile karşılaştırıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkar (bk. Tablo 16.).

Tablo 16. Lewis ve Simons (2010) ile UNESCO Ölçütlerinin Karşılaştırılması

EGIDS SEVİYE	EGIDS ADLANDIRMA	UNESCO TANIMLAMA	UNESCO ETKEN
0	<i>uluslararası</i>	<i>güvende</i>	4
1	<i>ulusal</i>	<i>güvende</i>	4
2	<i>bölgesel</i>	<i>güvende</i>	4
3	<i>yaygın iletişim</i>	<i>güvende</i>	4
4	<i>eğitimsel</i>	<i>güvende</i>	6
5	<i>gelişen</i>	<i>güvende</i>	6
6a	<i>etkin</i>	<i>güvende</i>	1
6b	<i>tehdit altında</i>	<i>güvensiz, kırılğan</i>	1
7	<i>değiştirilen</i>	<i>açıkça tehlikede</i>	1
8a	<i>ölmeye yakın</i>	<i>ciddi tehlikede</i>	1
8b	<i>neredeyse yok olmuş</i>	<i>kritik tehlikede</i>	1
9	<i>uykuda</i>	<i>yok olmuş</i>	4, 1
10	<i>yok olmuş</i>	<i>yok olmuş</i>	4, 1

Tablo 16’da görüldüğü gibi EGIDS’te ilk 7 kademe (0-6a) UNESCO ölçütlerinde tek bir seviyede belirlenmiştir. Tehlike düzeyinin başladığı 6b seviyesinden itibaren kuşaklararası aktarım önemli bir etken olarak EGIDS’te karşımıza çıkar. Rakamsal veriler UNESCO ölçeğinin aksine dikkate alınmamıştır. Medya, konuşur tutumları ve belgeleme EGIDS ölçeğinde yer almaz. UNESCO daha küçük dillerle ilgili ayrıntılı bir ölçeklendirme sunarken, EGIDS ölçeği tüm dilleri de içermektedir. Dil değiştirimi EGIDS ölçeğinde 6. seviyeden 7. seviyeye geçişte en önemli etkidir.

Dwyer (2011, s. 14) EGIDS ölçeğinin daha hızlı sonuçlar almak için kullanılabileceğini ancak sonuçların yanıltıcı olabileceğini belirtmektedir. Ancak UNESCO ölçeği sorunlu bazı alanlarda ayrıntılı bir tablo ortaya koymaya elverişlidir.

Yukarıda değinilen ölçütler dışında farklı seviye sınıflandırmaları da bulunmakla birlikte bunlar daha çok Fishman (1991), Krauss (1997), Brenzinger vd. (2003) ve Lewis & Simons (2010) ölçeklerine göre kısmî değişikliklerle hazırlanmıştır. Bu bakımdan bunlara burada yer verilmemiştir.

4. Teleütçenin Tehlikedeki Dil Araştırmalarındaki Yeri

Teleütler, Güneybatı Sibirya’da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan az sayılı Türk halklarından. 2010 nüfus sayımına göre³ 2643 kişilik bir nüfusa sahip olan bu Türk topluluğu Rusya Federasyonu’nun Kuzbass Eyaletine bağlı Belovo ilindeki Büyük ve Küçük Baçat nehirlerinin havzasındaki köylerde

³ Buradaki rakamlar Rusya Federasyonu 2010 nüfus sayımı verilerinin yer aldığı (Vserossiyskaya Perepis’ Naseleniya, 2010) genel ağ sayfasından alınmıştır. Ayrıca 2002 verileri kullanılmışsa (Vserossiyskaya Perepis’ Naseleniya, 2002) genel ağ sayfasına başvurulmuştur.

yaşamaktadırlar. Ayrıca Novokuznetsk ilinin taşrasında bulunan Teleut köyü, Altay Krayı'ndaki Zarinsk ilçesi ve Dağlık Altay Cumhuriyeti de Teleütlerin yaşadıkları yerlerdendir. Ancak son iki bölgedeki Teleütlerin sayıları yaklaşık 50 kişidir.

Teleütçenin konuşur sayısı 2010 nüfus verilerine göre 975'tir. Bu veri dili bildiğini ifade eden gruplardan oluşmaktadır. Bunların içerisinde farklı etnik gruba mensup olanlar da bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda Teleütçe konuşurlarının toplam sayıları verilmektedir.

Tablo 17. Teleütçenin Toplam Konuşur Sayısı (2010)

Nüfus	Konuşur Sayısı	Teleüt olup ana dilini bilenler	Teleütçeyi ana dili kabul edenler
2643	975	938	1597

Teleütçenin toplam konuşur sayısının gösterildiği tabloda Teleütçeyi bilenlerin sayısı 975'tir. Bu sayının içerisinde Teleütler dışında farklı etnik gruplar da bulunmaktadır. Ana dili olarak Teleütçeyi belirtenlerin sayısı ise 1597'dir. Buna göre Teleütlerin yarıdan fazlası (%60,42) Teleütçeyi ana dili olarak kabul etmektedir. Ancak bunların içerisinde Teleütçe bilenlerin sayısı ise yalnızca %35,48'dir. Yani ana dilini Teleütçe kabul etmekle bu dili bilmek arasında doğru orantı bulunmamaktadır. Ayrıca nüfus sayısına bakıldığında o dilin konuşurları ile nüfus arasında da doğru orantı olmadığı görülmektedir. 2002 verileri ile karşılaştırıldığında Teleütçe bilenlerin sayısı 2002 nüfus verilerine göre 1892 kişidir. Bu da aradan geçen 8 yıllık sürede bu denli nüfus kaybının olmadığı dikkate alınır 2002 verilerinin en azından Teleütçe için sağlıklı veriler sağladığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Teleütçe bilenlerin Rusça bilme durumları ile karşılaştırma yapıldığında 2010 verilerine göre Rusça bilmeyenlerin sayısı yalnızca 6'dır. Bunların tamamı Kemerovo Bölgesi'nde yaşayan Teleütlerdir. Bu da %0,22'lik bir orana tekabül etmektedir. Yine verilerden hareketle Teleütçe bilmeyenlerin oranını %64,51 olarak belirlemek mümkündür. Bu da Rusçanın ne denli baskın olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Teleütlerdeki iki dilliğin de baskın iki dillilik olduğunu söyleyebiliriz.

Bir sonraki tabloda Teleütçeyi konuştuğunu ya da bildiğini belirtenlerin etnik dağılımları verilmektedir.

Tablo 18. Teleütçe Konuşurlarının Etnik Dağılımı (2010)

Etnik kimlik	Sayı
Teleüt	938
Rus	13
Tatar	7
Ukrain	1
Başkurt	1
Kazak	3
Altay	5
Şor	2
Diğer	5
Toplam	975

2010 verilerine göre Teleütçe bildiğini belirten diğer etnik grupların büyük bir bölümünü Ruslar oluşturmaktadır. Ruslardan sonra sırası ile Türk dilli topluluklar gelmektedir. Tatarlar, Altaylar, Kazaklar, Şorlar ve Başkurtlar bunlar arasında yer alır. Diğer olarak belirtilen 5 kişinin hangi etnik gruba mensup olduklarına dair bir veri bulunmamaktadır. Teleütler dışında bu dili bilenlerin varsayımsal olarak Teleütlerle evlilik yapanlarla ya da bölgede Teleütlerle iç içe yaşayanlar olduğunu belirtebiliriz. Teleütler dışında akıcı olarak Teleütçe konuşan birine alan çalışmalarımız sırasında hiç rastlamadık. Dili bildiğini ifade etmekle o dili akıcı konuşur olarak bilmek arasında da her zaman doğru orantı olmayabilir.

Altay Cumhuriyetinde yaşayan 37 kişinin yalnızca %24,32'si Teleütçe bildiğini ifade etmiştir. Tarihsel dönemden itibaren bu bölgede yaşayan Teleütlerin büyük bir bölümü Altaylıların içerisinde artık erimişlerdir. Çoğunluk kendini Altaylı olarak kabul etmektedir. Etnik dilini bildiğini ifade edenlerin büyük bir kısmı, yakın dönemde Altay Cumhuriyetine göç eden Teleütler olmalıdır. Altay Krayında yaşayan Teleütlerin ise (19 kişi) tamamı Rusça bilmekte iken bunların %68,42'si Rusçayı ana dili olarak belirtmiştir. Teleütçe bilip bilmediklerine ilişkin veri bulunmamaktadır. Ancak bu bölgede gerçekleştirdiğimiz alan çalışması kapsamında akıcı konuşurun bulunmadığını söyleyebiliriz. Bu bölgedeki kişiler Zarinsk'te bir apartmana yerleştirilmişlerdir. Bu 19 kişinin tamamı bu apartmanda yaşamaktadır. Ancak etnik olarak kendilerini Altaylı olarak kabul etmektedirler. Yakut Cumhuriyetinde yaşayan Teleütlerin tamamı (13 kişi) ana dili olarak Rusçayı belirtmişlerdir. Bu bölgede yaşayan Teleütlerin artık Rus dilli olduklarını bu veriye dayanarak söyleyebiliriz.

Teleütlerin dil ve kültürleri üzerine özellikle Rusya'da pek çok çalışma yapılmıştır (bk. Cengiz, 2016, ss. 139-143). Ancak Türkiye'de Teleütçe ve Teleüt kültürü üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Teleütçe ve Teleütlerle ilgili Akalın ve Turgunbayev tarafından çevrilen *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Ryumina-Sırkaşeva ve Kuçığaşeva, 2000) ve Akalın tarafından hazırlanan bir çalışma

bulunmaktadır (bk. Akalın, 1999). Ayrıca Alimov ve Shadyhanov Teleütçenin toplumdilbilimsel durumlarını bölgede gerçekleştirdikleri bir saha çalışması verileriyle değerlendirmişlerdir⁴ (Alimov ve Shadyhanov, 2013). Yine son verilerle Tybykova (2016) Teleütler ve Teleütçeyi ana hatlarıyla incelemiştir. Son olarak Alimov (2017) Rusçanın Teleütçe üzerindeki etkisini yarı konuşurlar bağlamında değerlendirmiştir. Bunun dışındaki çalışmalar ikincil ölçektir.

Tehlikedeki dil araştırmaları ile ilgili ise ilk kapsamlı yayın olan *UNESCO Red Book on Endangered Languages* adlı çalışmada diller Wurm'un sınıflandırmasına göre altı seviyede değerlendirilmiştir. Bu tehlikede olmama seviyeleri şöyledir (Salminen, 1999)⁵:

- i) ölü diller (*extinct languages*): Arkaik diller dışında ölü diller.
- ii) ölmeye yakın diller (*nearly extinct languages*): Konuşurları en çok onlarca ve yaşlı olan diller.
- iii) ciddi tehlikedeki diller (*seriously endangered languages*): Konuşurları önemli sayıda olup çocukların bu dili artık konuşmadığı diller.
- iv) Tehlikedeki diller (*endangered languages*): Bazı çocuk konuşuru olmakla birlikte konuşur sayısı azalan diller.
- v) Potansiyel olarak tehlikedeki diller (*potentially endangered languages*): Çok sayıda çocuk konuşuru olan ancak dilin resmî ya da saygın bir konumunun bulunmadığı diller.
- vi) Tehlikede olmayan diller (*not endangered languages*): Kuşaklararası aktarımın güvende olduğu diller

Bu sınıflandırmaya göre Teleütçe Güney Altaycadan farklı bir bölümde ancak yine de Güney Altaycanın bir diyalekti olarak gösterilmiştir. Telengitçe ise Güney Altayca ile birlikte değerlendirilmiştir. Teleütçe ile ilgili bilgilerin alındığı kaynakların ve araştırmacıların da verildiği bu çalışmada Teleütçe *tehlikede (bölgesel olarak hemen hemen ölü: locally possibly extinct)* olarak gösterilmiştir (Janhunen ve Salminen, 1999). Etnik adlandırmalar bakımından Telengut, Çin pinyininde Tielingute gibi adlandırmalarının da olduğu belirtilmiştir. Altay bölgesinin kuzeyinde konuşulduğu ve Novosibirsk, Kemerovo Bölgesi'nde ve Çin Doğu Türkistan Altay bölgesinde coğrafi olarak yaşadıkları ifade edilmiştir. Çin'deki bu grubun 13 aileden oluşup 50 kişi civarında oldukları belirtilmekle birlikte bunların muhtemelen Kazaklar ve Oyratlar tarafından dil bakımından asimile olmuş olabileceklerinden başka bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴ Son olarak Tokmaşev ve Fedotova (2015) Teleütçenin toplumdilbilimsel durumları üzerine bir çalışma gerçekleştirmişlerdir.

⁵ Bu sınıflandırmaya göre Sibiry grubu Türk dillerinin durumu için bk. (Killi Yılmaz, 2015). Ayrıca etnodemografik veriler bağlamında Sibiry grubu Türk dil ve değişkelerinin kapsamlı bir değerlendirmesi için bk. Killi Yılmaz, 2016).

Günümüzdeki dil durumlarına yönelik yeterli ve güvenilir düzeyde bilgi bulunmadığı kaydıyla birlikte, çocuklara dil aktarımının henüz sona ermediği olasılığından bahsedilmiştir. Çalışmaya göre konuşur sayısının 10000'den az olduğu muhtemeldir. 25 Aralık 1993 yılında girilen verilerde dilin Rusçanın baskısı altında olduğu ifade edilmekte ve son zamanlarda artan yeniden canlandırma çalışmalarının bulunduğu bahsedilmektedir.

Dünya Tehlikedeki Diller Ansiklopedisinde (Moseley, 2007) Teleütçe Güney Altaycanın değişkelerinden biri olarak gösterilmiştir. Teleütçenin hâlâ Altay Cumhuriyeti'ne bağlı Şebalino bölgesinde konuşulduğu belirtilmiştir. Çalışmada Teleütlerin yaşadıkları bölgeler diğerlerine nazaran daha doğru ve ayrıntılı olarak verilmiştir. Teleütçenin çocuklara aktarımının muhtemelen devam ettiği belirtilen eserde, Teleütlerde sosyal ve ekolojik sorunlar nedeniyle artan bir milliyetçiliğin bulunduğu da ifade edilmektedir. Yeniden canlandırma çalışmalarının bulunduğu kaydının yanı sıra giderek tehlikede olduğu da belirtilmiştir (Salminen, 2007, s. 269).

Atlas'ın ikinci baskısında Teleütçe ayrı bir dil olarak alınsa da (Wurm, 2001, s. 56: Bu çalışmada Teleütçe ciddi tehlikedeki diller kategorisinde değerlendirilmiştir) Teleütçenin haritadaki yerleri tam olarak doğru gösterilememiştir (Wurm, 2001, s. 57). Teleütçe, 2010 baskısında Altaycanın farklı bir değişkesi olarak değerlendirilmiştir (Janhunen, 2010, s. 51). *Atlas*'ın interaktif biçiminde Güney Altaycanın içerisinde değerlendirilen Teleütçe, bu grubu oluşturan değişkelerle birlikte *açıkça tehlikede* olarak gösterilmiştir⁶. Teleütçenin konuşulduğu bölgelerin güncellendiği *Atlas*'ta Teleütlerin yaşadıkları yerler ayrıntılı olarak verilmektedir. Önceki iki çalışmadaki bilgiler bu bakımdan birleştirilmiştir. *Atlas*'ta Kuzey Altay dil değişkeleri *ciddi tehlikede* olarak değerlendirilmiş ve Teleütçe ve Telengitçenin Ethnologue tarafından Kuzey Altay grubunda verildiği kaydı düşülmüştür⁷.

Ethnologue verileri her ne kadar büyük ölçüde Salminen (2007)'e dayansa da biraz daha karmaşıktır. Teleütçe hem Güney Altaycanın hem de Kuzey Altaycanın içerisinde gösterilmiştir. Güney Altaycanın *bölgesel* statüde gösterildiği verilere göre Teleütçe bu grupta bir diyalekt olarak yer almaktadır (*Ethnologue: Altai, Southern*, 2016). Ancak Kuzey Altaycanın içerisinde Güney Altayca ile anlaşılabilirliğim olmadığı kaydı ile Tuba, Kumandı ve Çalkandı dillerinin Güney Altaycadan farklı bir dil olarak ayrıldığı belirtilmektedir⁸. Ayrıca Teleütçenin ayrı bir dil olabileceği kaydı da düşülmüştür. Teleütçenin

⁶ bk. (*UNESCO Interactive Atlas*, 2013a).

⁷ bk. (*UNESCO Interactive Atlas*, 2013b).

⁸ Altay ağızlarının dil ölümü bağlamında değerlendirildiği bir çalışma için bk. (Güner Dilek, 2007). Yine Altay Türklerinin dil durumlarının ele alındığı bir çalışma için bk. (Killi Yılmaz, 2011).

Ethnologue verilerinde Kuzey Altaycının içerisinde değerlendirildiği kabul edilirse 6b *tehdit altındadır*. Yani dil, bütün kuşaklar arasında yüzyüze iletişimde kullanılmaktadır; ancak konuşurlarını kaybetmektedir (*Ethnologue: Altai, Northern*, 2016). Bu noktada çok sayıda dil için malzemelerin birçok farklı kaynaktan değerlendirildiği bu çalışmada Teleütçenin yeri ve dayandığı varyasyon biçimi doğru olarak tespit edilememiştir.

Bu veriler göstermektedir ki dünyanın birçok bölgesinden bilgilerin toplanarak oluşturulduğu kapsamlı veri tabanları her zaman doğru bir değerlendirme gerçekleştirememektedir. Çünkü eldeki veriler sınırlıdır ve zaman zaman ayrıntılı bir tespit olanağı sunmamaktadır. Türk dilleri gibi görece daha çok çalışılan dillerdeki tehlike durumlarına ilişkin verilerin yeterli düzeyde bulunmayışı dikkate alındığında diğer diller üzerine sunulan her verinin güvenilir olduğu söylenemez.

5. UNESCO ve EGIDS Ölçeklerine Göre Teleütçenin Yeri İçin Bir Öneri

Teleütçenin UNESCO'nun kuşaklararası dil aktarımı etkenine göre seviyesi *ciddi tehlikededir*. Artık dil çoğunlukla yaşlı ebeveyn ve onlardan daha yaşlı olan kuşaklar tarafından kullanılmaktadır. Genç anne ve babalar dili anlasalar da onu çocuklarıyla konuşurlarken kullanmamaktadırlar. Konuşur sayısı bakımından Teleütçe oldukça az bir sayıya sahiptir. Yukarıda verilen rakam dilin tüm konuşurlarını içermektedir. Etnik olarak Teleüt olan toplam konuşur sayısı ise 938'dir. Bu da Teleütler arasında %35,48'lik bir rakama tekabül etmektedir. Toplam nüfus içerisinde ise %0,001'lik bir oran söz konusudur. Teleütçe kullanım alanları bakımından da sınırlı ve formal kullanım alanlarına sahiptir. Bu alanlar ağırlıklı olarak ev ve yaşlıların bir araya geldikleri etkinliklerdir. Bazı bayramlarda da Teleütçe şarkılar aracılığıyla kullanılmaktadır⁹. Teleütçe yeni hiçbir alanda kullanılmaz ve bu bakımdan durağandır. Dil eğitimi bakımından yalnızca Bekovo'da bulunan temel öğretim okulunda Teleütçe ek ders mahiyetinde haftada 3 saat olarak öğretilmektedir. Bunun dışında diğer bölgelerde dil öğretilmez. *Dile Yönelik Resmî Tutumlara Göre Destek Ölçeği* bakımından Teleütçe ulusal ve bölgesel yasalarla desteklenmektedir. Teleütçeye yönelik tutum açısından çok az sayıda Teleüt dil sürdürümünü desteklemekte; ancak büyük çoğunluğu ise dil kaybını önemsememektedir. Belgeleme açısından Teleütçe sınırlı gramer çalışmalarına ve 3 farklı sözlüğe sahiptir. Tüm bu veriler bağlamında Teleütçenin UNESCO ölçütlerine göre *ciddi tehlikede (severely endangered)* bulunduğunu

⁹ Akalın 1992 yılında bölgeye gerçekleştirdiği seyahat sonucunda edindiği intibaları kaleme aldığı gezi notlarında Teleüt yaşlı kadınlarının güçlükle hatırlayabildikleri eski Teleüt ırlarını birçoğunun unuttuğunu belirtmektedir (Akalın, 1995, s. 154). Bugün de Teleütçe şarkılar sembolik olarak bayram vb. özel gün ve toplantılarda söylenmektedir.

belirtebiliriz. Tabloda UNESCO ölçütlerine göre durumu gösterilmektedir: bk. Tablo 19.

Tablo 19. Unesco Ölçütlerine Göre Teleütçenin Ölçeklendirilmesi

ETKEN	SEVİYE
Kuşaklararası dil aktarımı	2
Konuşur sayısı (gerçek rakam)	975 kişi (2010 RF nüfus sayımı)
Konuşurların toplam nüfustaki oranları	2- %35,48
Mevcut dil kullanım alanlarındaki eğilimler	2 – sınırlı ve formal kullanım alanı
Yeni alanlara ve medyaya cevap verebilme	0 – yeni hiçbir alanda kullanılmaz
Dil eğitimi ve okuryazarlık için malzemeler	1 – bir okulda ek ders ve sınırlı yazı sistemi
Resmî statü ve kullanımları kapsayan idari ve kurumsal dil tutumları ve politikalar, Resmî statü ve kullanımlar	4 – farklı destek
Topluluk üyelerinin kendi dillerine karşı tutumları	2 -bazıları destekler, diğerleri kayıtsızdır
Belgelemeninin türü ve niteliği	2- eksik

Bu veriler ışığında EGIDS ölçeğinde ise Teleütçe *ölmeye yakın (moribund) 8a* seviyesinde olmalıdır. Her ne kadar EGIDS ölçeğinde *değiştirilen (shifting) (7)* seviyesine göre çocuk sahibi olan kuşağın kendi aralarında dili kullandığı ancak çocuklara aktarılamaması söz konusu ise de Teleütçer arasında çocuk sahibi olan genç ebeveynler kendi aralarında Teleütçeyi nadiren kullanırlar. Bu bağlamda Teleütçe açısından dilin aktif kullanıcılarının yalnızca yaşlı ebeveynlerin olduğu söylenebilir. Kaldı ki bu kullanım da Rusça yönünde hızla değişim göstermektedir.

Sonuç

Bir dilin tehlike süreci dil ilişkilerine bağlı olmakla birlikte bu iki toplum arasındaki etkileşimin en son aşamasıdır. Dilin tehlike sürecine girme evresi kuşkusuz bir temas gerektirir. Ancak bu temas iki dilin birbirine olan baskın/baskın olmama durumundan önce sosyal, ekonomik, demografik, kültürel, dinî birçok etkene bağlı olarak şekillenmektedir. Dil ölümü de bu çok yönlü baskının son aşaması olarak gerçekleşmektedir.

Bir dilin tehlike sürecinde geçirdiği bu çok yönlü durum o dilin yapısal dizgesinde de bir takım değişiklikler meydana getirebilir. Ancak baskının yönü ve şiddeti o dildeki değişimin de hızını etkilemektedir. İki ya da çok dilli bir çevrede demografik olarak azınlık konumundaki bir dil topluluğunun kendi dillerine yönelik tutumları o dilin kullanım alanlarını da etkilemektedir. Aynı zamanda o dil topluluğunun grup davranışları o dilin tehlike sürecinde geçireceği evreleri yavaşlatabilir ya da dil değiştirimini tersine çevirebilir. Bu anlamda pek çok dil için bulunan ortak özelliklerin yanı sıra dil topluluklarının dillerine yönelik düşünceleri görece kendine özgü olabilir. Alan çalışmalarından

elde edilen verilerle bu tür topluluk davranışlarının betimlenmesinin önemi tartışılmaz.

Son olarak tehlikedeki diller ile ilgili temel kaynaklarda tehlike durumuna bakılacak olursa; Teleütçenin UNESCO ölçütlerine göre *ciddi tehlikede* (*severely endangered*) bulunması gerektiğini belirtebiliriz. Bu veriler ışığında EGIDS ölçeğinde ise Teleütçe *ölmeye yakın* (*moribund*) 8a seviyesinde olmalıdır. Bu ölçeklerde buna ilişkin güncel verilerin işlenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (1995). *Anayurttan Atayurda Gezi Notları*. Adana: Türkoloji Araştırmaları.
- Akalın, Ş. H. (1999). Teleüt Şairi Nikolay V. Kalışev ve Şiirleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8.
- Alimov, R. (2017, Mayıs). *Yarı Konuşurlarının Teleütçeye Etkisi Üzerine*. 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara'da sunulan bildiri.
- Alimov, R. ve Shadyhanov, E. (2013). Teleütçe Yok Olma Tehlikesi Altındaki Bir Dilin Sosyolengüistik Durumu. *TDD/JofEL*, Yaz.
- Austin, P.K. & Sallabank, J. (2011). *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*. New York: Cambridge University Press.
- Brenzinger, M. (1992). *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Social Reference to East Afrika*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Brenzinger, M. (2007). Language Endangerment Throughout the World. *Language Diversity Endangered*. (M. Brenzinger, Ed.). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Brenzinger, M., Dwyer, A. M., Graaf, T. D., Grinevald, C., Krauss, M., Miyaoka, O., Ostler, N., Sakiyama, O., Villalón, M. E., Yamamoto, A. Y. ve Zepeda, O. (2003). *Language Vitality and Endangerment*. Paris: UNESCO Document.
- Cengiz, M. (2016). *Tehlikedeki Dil Olgusu: Teleütçe Örnekleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Crystal, D. (2007). *Dillerin Katli Bir Dilin Katli Bir Milletın Ölümdür*. İstanbul: Profil.
- Dwyer, A. M. (2011). Tools and Techniques for Endangered-Language Assessment and Revitalization. *Vitality and Viability of Minority Languages*. October 23-24, 2009. New York: Trace Foundation Lecture Series Proceedings. Preprint. https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/7109/Dwyer2011_AssessRevitalize.pdf?sequence=1
- Ethnologue: Languages of the World, 19th edition*, (2016). 20 Haziran 2016 tarihinde <https://www.ethnologue.com/ethnologueblog/gary-simons/welcome-19th-edition> genel ağ sayfasından erişildi.
- Ethnologue: Altai, Northern*, (2016). Altai, Northern. 25 Temmuz 2016 tarihinde <https://www.ethnologue.com/language/atv> genel ağ sayfasından erişildi.
- Ethnologue: Altai, Southern*, (2016). Altai, Southern. 25 Temmuz 2016 tarihinde <https://www.ethnologue.com/language/alt> genel ağ sayfasından erişildi.

- Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Güner Dilek, G. (2007). Tehlikedeki Diller ve Dil Ölümü Açısından Altay Türkçesi ve Ağızları. (F. Türkmen, G. Gülsevin, Ed.) *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı. 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir: Bildiri Kitabı II*. içinde (ss. 707-715). İzmir.
- Hagège, C. (2009). *On the Death and Life of Languages* (J. Gladding, Çev.). New Haven & London: Yale University Press.
- Harrison, K. D. (2007). *When Languages Die*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Janhunen, J. (2010). North-East Asia. *Atlas of the World's Languages in Danger*. (C. Moseley, Ed.). (3. bs.). Paris: UNESCO Publishing, 48-58.
- Janhunen, J. ve Salminen, T. (1999). *Unesco Red Book on Endangered Languages: Northeast Asia*. 25 Temmuz 2016 tarihinde http://www.helsinki.fi/~tasalmin/nasia_report.html#SAItai genel ağ sayfasından erişildi.
- Janse, M. (2003). Introduction: Language death and language maintenance: Problems and prospects. *Language Death and Language Maintenance Theoretical, practical and descriptive approaches*. (M. Janse ve S. Tol, Ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Killi Yılmaz, G. (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Dillerinin Dil Durumu*. Ankara: KÖKSAV.
- Killi Yılmaz, G. (2011, Eylül). *Altay Türklerinin Dil Durumu. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 24-60.
- Killi Yılmaz, G. (2015). Klassifikatsiya Tyurkskih Yazıkov Sibiri Soglasno Urovnyam Ugrozi ih İşeznoveniya. *Nauçnoe Obozrenie Sayano-Altaya*, No 2 (10), Abakan, 25-31.
- Killi Yılmaz, G. (2016). Etno-demografik Veriler Işığında Sibirya Grubu Türk Dil Değişikeleri. *Tehlikedeki Türk Dilleri I. Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar*. (S. Eker ve Ü. Çelik Şavk, Ed.). Ankara & Astana: Uluslararası Türk Akademisi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. 401-430.
- Krauss, M. (1992). The World's Languages in Crisis. *Language*, 68 (1).
- Krauss, M. (1997). The Indigeneous Languages of the North: A Report on Their Present State. (H. Shoji ve J. Janhunen, Ed.). *Northern Minority Languages: Problems of Survival*. Osaka: National Museum of Ethnology. 1-34.
- Krauss, M. (2007). Classification and Terminology for Degrees of Languages Endangerment. *Language Diversity Endangered*. (M. Brenzinger, Ed.). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Lewis, M. P., Simons, G. F. (2010). Assessing Endangerment: Expanding Fishman's. *Revue Roumaine de Linguistique*. 55 (2), 103-20.
- Lewis, M. P., Simons, G. F. ve Fennig C.D. (Yay. Haz.). (2016). *Ethnologue: Languages of the World* (19. bs.). Dallas, Texas: SIL International.

- Moseley, C. (Yay. Haz.). (2007). *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. London & New York: Routledge.
- Moseley, C. (Yay. Haz.). (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger* (3. bs.). Paris: UNESCO Publishing. (<http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>)
- Nettle, D. ve Romanie, S. (2002). *Kaybolan Sesler Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*. İstanbul: Oğlak.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve Kuçığaşeva, N. A. (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Ş. H. Akalın ve C. Turgunbayev, Çev.). Ankara: TDK Yay.
- Salminen, T. (1999). *Unesco Red Book on Endangered Languages*. 25 Temmuz 2016 tarihinde http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_index.html#biblio genel ağ sayfasından erişildi.
- Salminen, T. (2007). Europe and North Asia. *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. (C. Moseley, Ed.). London & New York: Routledge, 211-280.
- Tokmaşev, D. M. ve Fedotova, N. L. (2015). O Sotsiolingvistiçeskih Osobennostyah Teleutskogo Yazıka po Dannım Polevih İssledovaniy 2013-2014 godov. *Tomskiy Jurnal Lingvistiçeskih Antropologiçeskih İssledovaniy*. 4 (6), 35-42.
- Tsunoda, T. (2006). *Language Endangerment and Language Revitalization*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Tybykova, L. (2016). The Teleuts and Their Language. *Tehlikedeki Türk Dilleri II B. Örnek Çalışmalar*. (S. Eker ve Ü. Çelik Şavk, Ed.). Ankara & Astana: Uluslararası Türk Akademisi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. 421-429.
- UNESCO *Interactive Atlas of the World's Languages in Danger*. (2013a). 25 Ağustos 2013 tarihinde UNESCO genel ağ sayfasından erişildi: <http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-462.html>
- UNESCO *Interactive Atlas of the World's Languages in Danger*. (2013b). 25 Ağustos 2013 tarihinde UNESCO genel ağ sayfasından erişildi: <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-500.html>
- Uzun, N. E. (2016). Türk Dillerinin Tehlikede Olma Dereceleri ve İlişki-Kaynaklı Özellikleri Üzerine. *Tehlikedeki Türk Dilleri I. Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar*. (S. Eker ve Ü. Çelik Şavk, Ed.). içinde (293-310). Ankara & Astana: Uluslararası Türk Akademisi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Vserossiyskaya Perepis' Naseleniya 2002 Goda. (2002). 20 Aralık 2015 tarihinde <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=44> genel ağ sayfasından erişildi.
- Vserossiyskaya Perepis' Naseleniya. (2010). 20 Aralık 2015 tarihinde http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.html genel ağ sayfasından erişildi.
- Wurm, A. S. (2001). *Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing*. (2. bs.). UNESCO Publishing.